

УДК 631.115.1(477)

*Яворська Т.І, к.е.н., доцент, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

СТАНОВЛЕННЯ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ : ІСТОРИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ.

Анотація: Здійснено короткий історичний огляд виникнення селянських господарств в Україні. Розглянуто сучасне законодавство щодо функціонування фермерських господарств.

Постановка проблеми. Фермерство в Україні вважається відносно молодого формою господарювання. Проте історія свідчить, що селянські господарства існували на території України і раніше. На нашу думку, за тривалий історичний період крім назви, сутність селянських господарств не змінилася і вони стали прототипом сучасних фермерських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості становлення, функціонування та розвитку фермерських господарств досліджували такі науковці як В.П.Горьовий, В.К.Збарський, П.М.Макаренко, М.Й.Малік, Л.Ю.Мельник, В.Я.Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, А.М.Третяк та інші.

Ціль роботи. Разом з тим ще потребують дослідження історичні та сучасні законодавчі аспекти становлення фермерства в Україні, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу Основу земельних відносин складає та чи інша форма власності. Історія знає п'ять основних типів виробничих відносин і відповідних їм форм земельної власності: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична і соціалістична. Для історичного огляду виникнення селянських господарств Україні розглянемо період від

розпаду феодальної земельної власності, коли частина селян звільнилася від кріпацтва і стала власником дрібних ділянок землі. Обробіток цих земель здійснювався власною працею селян і власними знаряддями виробництва. І тому можна вважати, що виникнення в Україні в сьогоденні розумінні фермерських господарств на правах приватної власності на землю, які в той час називалися селянськими господарствами, було закладено височайшим маніфестом 19 лютого 1861 року. При своєму звільненні селяни одержали земельні наділи, загальна площа яких по даних статистики 1905 року у 50 губерніях Європейської Росії визначалася у 124 млн. десятин на 12 млн. дворів. [2]

Земельні наділи, в залежності в основному від порядку землеволодінь, які склалися серед місцевих селян, надавалися у подвірне або общинне володіння. В Україні, зокрема у Волинській, Київській, Полтавській і Бессарабській губерніях переважало подвірне землеволодіння. У Чернігівській губернії, наприклад, більше половини дворів були об'єднані у общинне землеволодіння, а решта займало подвірне землеволодіння.

При подвірному наділенні, кожний окремий селянський двір одержував із загального сільського наділу в постійне успадковане користування певні ділянки угідь, частина з яких знаходилася у селі, а інша частина – за селом. Общинне землеволодіння передбачало передачу в постійне користування окремого двору тільки садиби, а всі інші угіддя відводилися всьому селу. Сільській громаді видавався акт закріплення землі і план землеволодіння. В результаті, в усіх західних губерніях, де переважало подвірне землеволодіння, спостерігалось черезсмузжя, яке ще у більш складних варіантах зустрічалось у губерніях із змішаними типами землеволодінь. Було очевидно, що суттєве збільшення продуктивності селянського господарства в таких умовах було неможливе.[5, с. 5]

Для збільшення розмірів селянських землеволодінь шляхом купівлі землі, у 1882 році засновується Селянський Поземельний банк. В результаті діяльності банку, до 1906 року було куплено 7,4 млн. десятин землі із яких

25,6% придбано сільськими товариствами, 72,0% - товариствами селян, і тільки 2,4% окремими селянами [2]

Водночас із розширенням селянських землеволодінь, уряд приймав заходи по попередженню переходу їх у руки не селян. Так, закон від 14 грудня 1893 р. забороняв заставу наділених земель і дозволяв їх виділення тільки особам, приписаним у сільському товаристві. У випадку придбання селянами землі з допомогою Селянського Банку у його статуті було передбачено, що землі ще не викуплені селянами, не могли накладатися іншими платежами до викупу (крім випадків через суд).

Прийняття у 1906 році Основного Закону, стало наступним кроком уряду, який дав можливість кожному окремому общиннику закріпити за собою, без дозволу товариства, свою долю землі у власність. Згідно цього закону та закону від 14.06.1910 року 1,8 млн. селян закріпили за собою 12,8 млн. десятин наділеної землі. Турбота уряду про розширення селянського землеволодіння і закріплення наділених земель за окремими селянами в подальшому виражається у створенні 4 березня 1906 року Комітету по Землевпорядних справах, а також губернських і повітових землевпорядних комісій. На ці органи покладалося виконання заходів по охороні селянських земель від скупки і переходу їх у власність інших осіб, по підвищенню продуктивності селянських земель покращенню розвитку селянського господарства взагалі. Наявність селянських господарств у 1912 році на території України в межах тодішніх губерній показана в таблиці 1. Таким чином, на розвиток селянських господарств велике значення мало становлення селянського законодавства. [5, с. 8]

Таблиця 1.

Кількість селянських господарств та їх середній розмір по губерніях на території України у 1912 році

Губернії	Кількість селянських господарств, тис. дворів	Середній розмір селянських господарств, десятин на двір
Київська	421,8	4,3
Волинська	321,6	7,5
Подільська	504,6	3,2
Бессарабська	203,5	3,1
Харківська	400,5	7,6
Херсонська	323,7	6,9
Полтавська	449,8	3,5
Чернігівська	404,1	7,8
Донська область	143,8	8,7
Всього	3173,4	x

У незалежній Україні розвиток фермерства розпочався із прийняттям і введенням у дію Земельного кодексу 1990 року та Постанови «Про земельну реформу», які надали можливість розвивати крім особистого підсобного господарства, садівництва та городництва таку форму господарювання як ведення громадянами селянських (фермерських) господарств. Перший законодавчий акт про їх діяльність: Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» був прийнятий 20 грудня 1991 року. У 1993 році були внесені певні зміни в діючий закон і в 2003 році було прийнято новий закон «Про фермерське господарство». На сьогодні діючий закон доповнений змінами, які вносилися у серпні 2005 року, березні, квітні та жовтні 2009 року. Розглянемо основні положення Закону про фермерське господарство,

який із змінами внесеними до нього забезпечує фермерам більш стійкий юридичний статус цієї прогресивної форми підприємницької діяльності.

У даному Законі фермерське господарство визначається як форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Внесені зміни виключають положення про виробництво товарної сільськогосподарської продукції «переважно власною працею членів фермерського господарства» і розширюють коло родичів, які мають право бути членами фермерського господарства. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку та інші члени сім'ї, які об'єднуються до роботи в цьому господарстві. Новим є доповнення статті 3 «Члени фермерського господарства» третьою частиною згідно із Законом №1661-VI від 21.10.2009 року, яка трактує, що «до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами...». [1].

Право на створення фермерського господарства мають громадяни України, які досягли 18-річного віку і пройшли відповідний професійний відбір. При створенні фермерського господарства громадяни мають право облаштувати житло в тій частині земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. У випадку, коли житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населеного пункту, передбачається право створення відокремленої фермерської садиби.

Головою фермерського господарства є його засновник або інша особа, яка визначена у Статуті його правонаступником. Фермерське господарство має найменування, печатку та штамп, статус юридичної особи, можливість відкриття розрахункових та інших рахунків в установах банку, вступу у ділові стосунки з іншими підприємствами, установами та організаціями, визнається як самостійний товаровиробник, що ставить його у рівноправні умови ведення господарства поряд із державними, кооперативними, орендними і іншими підприємствами і організаціями.

Фермерське господарству у випадку виробничої необхідності має право залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом, угодою). Розмір оплати праці та тривалість відпустки осіб, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором, не повинні бути меншими, ніж встановлені державою мінімальний розмір заробітної плати та передбачена діючим законодавством тривалість щорічної відпустки. Також ці особи поряд із членами фермерського господарства підлягають державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню нарівні із працівниками сільського господарства.

У Законі «Про фермерське господарство» у розділі III передбачена державна підтримка фермерських господарств. Зокрема стаття 11 передбачає використання коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, які передбачено направляти новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам з відокремленими садибами на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам підтримка надається тільки на поворотній основі, а також - спрямовуються на забезпечення гарантій, поруки при кредитуванні банками фермерських господарств.

Фермерське господарство згідно чинного законодавства має певні права і обов'язки. Правами фермерського господарства є: можливість продажу земельної ділянки, передачі її в оренду, заставу, спадщину та

самостійного господарювання на землі, мати у власності посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, вироблену сільськогосподарську продукцію, спорудження житлових будинків, господарських будівель і споруд, реалізація виробленої сільськогосподарської продукцію на вітчизняних ринках і поставка її на експорт тощо.

Обов'язками фермерського господарства є: ефективне використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням, здійснення комплексу заходів з охорони земель, раціональної організації території, збереження та підвищення родючості ґрунтів та надання відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування інформації про стан і використання земель, а також дотримання санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції та вимог законодавства про охорону довкілля, своєчасне внесення податків та зборів. [1]

Отже в правовому аспекті і за глибинною сутністю фермерські господарства в Україні є організаційно – правовою формою приватного підприємництва в аграрному секторі економіки. І в цьому відношенні вони нічим не відрізняються від фермерських господарств в інших країнах. Їх особливості зумовлені насамперед характером перехідної економіки, трансформацією державно-планової економіки у ринкову і проблемами становлення фермерства. [3, с. 436]

З початку прийняття нормативно – законодавчих актів про функціонування фермерства, кількість селянських (фермерських) господарств, хоча і повільно, але зростала. Так на 1 січня 1994 року їх було 27700 тис. із площею угідь 558,2 тис. га, а на 1 січня 2000 року – 35884, які мали у власності і користуванні 1162,3 тис. га сільськогосподарських угідь (2,8 % всієї площі їх у державі), у тому числі 1082,2 тис. га ріллі. У середньому на одне господарство припадало 32,4 га сільськогосподарських угідь і 30,2 га ріллі. [4, с.108].

На практиці ж, частина господарств населення також може відповідати наведеним критеріям. Різниця полягає тільки в тому, що вони не мають

юридично закріпленого статусу фермерського господарства а відповідно і державної підтримки, яка мала особливо важливе значення в період заснування вітчизняного фермерства. Тоді для створення матеріально – технічної бази фермерських господарств окремим рядком за рахунок ресурсів, передбачених для сільського господарства у державному бюджеті виділялися кошти на придбання техніки, устаткування, палива, будівельних матеріалів, мінеральних добрив та інших ресурсів. З 1992 року передбачалися централізовані капітальні вкладення на будівництво шляхів та меліорацію земель фермерських господарств і кооперативів з виробництва сільськогосподарської продукції. У трудонедостатніх районах для активного формування фермерства за рахунок централізованих капітальних вкладень передбачалося спорудження житла та господарських будівель, які через десять років передавалися в особисту власність господаря. Також за рахунок коштів Фонду підтримки фермерських господарств передбачалася грошова допомога.

З часом ця підтримка скоротилася, тому що формування фермерства в Україні збіглося з глибокою економічною кризою національної економіки, у тому числі аграрної сфери. Звільнення на три перших роки від податків через інфляцію і диспаритет цін не дало можливості фермерам здійснювати розширене відтворення і навіть фактор приватної власності не спрацював належним чином. Фермерство не стало ефективнішою формою господарювання у порівнянні з іншими і на сьогодні вже не є таким престижним, як це було на початку його зародження.

Висновки. Проведені дослідження свідчать, що за своєю суттю виникнення фермерських господарств в межах тогочасної України розпочалося з початку прийняття височайшого маніфесту 19 лютого 1861 року, який надав право приватної власності на землю. В той час такі господарства називалися селянськими. Подальший свій розвиток фермерство знайшло в період становлення незалежної України через прийняття цілої низки законодавчих актів. У сучасних умовах діяльність певної кількості

особистих селянських господарств, фізичних осіб-підприємців за своїм характером також можна віднести до фермерства. Для цього треба вирішити проблему законодавчого оформлення діяльності таких суб'єктів господарювання і розширити підтримку держави як діючим фермерським господарствам так і тим, які не оформлені юридично, але по своїй суті є «прихованими» фермерськими господарствами.

Аннотація: Осуществлен краткий исторический осмотр возникновения крестьянских хозяйств в Украине. Рассмотрено современное законодательство по функционированию фермерских хозяйств.

The summary: Short historical survey of occurrence of country economy in Ukraine is carried out. The modern legislation on functioning of farms is surveyed

Список літератури

1. Закон України «Про фермерське господарство» [Електронний ресурс]/ <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973-15>
2. Кофод А. Русское землеустройство / А.Кофод. – С.Петербург, Сельский весник, 1914. – 172с.
3. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П.М.Макаренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 682с.
4. Сільське господарство України – від минулого до сьогодення / М.В.Зубець, В.І.Власов, І.М.Годунов та ін. – К.: Аграрна наука, 2005 - Том II: Від становлення земельних відносин до комплексної механізації виробництва. – 2005. - 280 с.
5. Третяк А.М. Основи організації ефективного і раціонального використання землі фермерськими господарствами / А.М.Третяк. – Чернівці: В-цтво «Від Дністра до Карпат», 1992. – 80 с.